

Володимир Ващенко
Дніпропетровськ

«Тіла історика»: *body politic*¹ у текстах М. Грушевського

Це питання знання того, як тіло – за допомогою мов
– бере участь... у виключенні істини².
А.Бадью. Істина тіл та мов

У цьому дослідженні хотілося б зацентувати увагу на одному простому твердженні, а саме: *тіло історика завжди задіяне у виробництво*

¹ “*Body politic*” (*політика тіла*) – доволі молода для пострадянського простору полідисциплінарна галузь. Окрему віху у розвитку проблематики *body politic* в Україні започаткував переклад класичної роботи Р. Портера: *Портер Р. Переосмислена історія тіла. Нові перспективи історіописання*. К., 2004. С. 285-317. Серед вітчизняних досліджень у галузі, що з’явилися останнім часом, значимими можна вважати такі тексти: *Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі*. К., 2001. 340 с.; *Медведєва Н.С. Проблема співвідношення тілесності та соціальності в людині і суспільстві: автореферат дис...канд. філос. наук: 09.00.03*. К., 2005. 32 с.; *Потапенко Я.О. Дослідження соматичного буття людини в соціогуманітарних студіях кінця XIX – початку XXI ст.: становлення і розвиток наукових напрямків та концепцій*. Переяслав-Хмельницький, 2012. 420 с. Окремо стоять праці канадського дослідника українського походження С.Скельчика. Одним з перших він актуалізував проблему включеності тілесності в конструкцію (та процес конструювання) українського національного міфу у XIX ст. Значимим, з таких перспектив, виглядає дослідження “Тіло і національний міт: до картини українського національного відродження XIX століття” (Див.: *Скельчек С. Українофіли: Світ українських патріотів другої половини XIX століття*. К., 2010. С. 19-50). *Body politic* також розглядається як галузь перспективних досліджень у соціогуманітаристиці Російської Федерації: *Викулина Е.И. Конструирование новой телесности: медиализация и забота о себе в годы «оттепели» // СОЦИС. № 9. 2010. С. 113-119; Орлова Г. Организм под надзором: тело в советском дискурсе о социальной гигиене (1920-е) // Теория моды. № 3. 2007. С. 251-270; Сланичка С. История тела: новые направления исторических исследований // Ярославский педагогический вестник. 2003. №3. С. 166-170; Соколов А.Б. История тела: предпосылки становления нового направления в историографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2009. № 26. С. 190-211; Соколов А.Б. Концепт «тело» в современных исторических исследованиях // Ярославский педагогический вестник. 2009. №3. С. 202-207.*

² *Бадью А. Истина тел и языков // Кризис сознания. М., 2009. С. 75.*

(історичної) істини та, відповідно, в її виключення. Це просте твердження у межах української історіографії повсякчасно ігнорується й, у силу цього, вимагає не простого пояснення.

Власне, інтерпретацією того, як тіло “втручається” у наукові проекти історика, зокрема, М.Грушевського – це те, чим ми займаємося останні 12-ть років у різномірних текстах. Так що самі ці тексти й ця проблематика встигли віддалитися у часі й стати своєрідною історією, віхи якої з аналітичною метою дозволимо пунктирно нагадати.

Початок було покладено у 2002 р. – у монографії “Неврастенія: непрочитані історії”³, де істина медикалізованого тіла історика проявляла себе через симптоматику модерного неврастенічного дискурсу, задіяного у конструюванні новітнього українського історичного метанаративу.

Тема отримала продовження публікацією в УІЖі – у статті 2007 р. “Історія як фізика”, 3-й підрозділ якої під назвою “Контроль розтрат енергії тіла та стилі життя інтелектуалів епохи *fin-de-siecle*”⁴ мав продемонструвати, як модерні теорії у дисциплінарному просторі фізики виступали тим спільним науковим дискурсом, у межах якого проявляли себе одночасно як істина тіла інтелектуалів зламу ХІХ – ХХ ст., так і “історичні істини”, відображені у соціальних концептах “народ”, “держава”, “герой” у працях М. Грушевського.

Останнім зверненням до сюжету присутності тіла у наукових проектах істориків була публікація в “Ейдосі” (№ 6) – “«Речовий поворот» та професія історика: музеї, колекції, індустрія артефакту (Від Б.Латура до М.Грушевського)”⁵ – стаття, в якій сформована ХІХ ст. істина тіла як речі та візія тіла як “історичного експонату” проявляла себе у феномені артефакту в теоретичному просторі модерністського музеєзнавчого та археологічного дискурсів.

Отже, проблема репрезентації тіла історика (М.Грушевського) як різновиду наукової істини поступово пророблялася нами у контексті *трьох*

³ *Ващенко В.В.* Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М.Грушевського). Дн-ськ, 2002. 406 с.

⁴ *Ващенко В.В.* Історія як фізика: М.Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії // Укр. істор. журн. К., 2007. № 4. С.147-150. У статті “Історія як фізика: М.Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії” ми показали (не знаємо, наскільки вдало), як одна й та ж “фізична теорія” ХІХ ст. слугувала для М.Грушевського одночасно й матрицею для побудови ним конструкцій національної ідентичності, й моделлю для побудови істориком уявлень про тіло. Отже, виступала одночасно “істиною про тіло” та “істиною про народ”. Завдяки такій спільності “істина (його, історика) тіла” перетворюється на “історичну істину”, так що ці спільні стратегії конструювання національної ідентичності вповні можуть розглядатися як елементи *body politic* М.Грушевського, в тому числі й по відношенню до власного тіла.

⁵ *Ващенко В.В.* “Речовий поворот” та професія історика: музеї, колекції, індустрія артефакту (Від Б.Латура до М.Грушевського) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 6. К., 2011/2012. С.47-68.

авторитетних наукових дисциплін епохи Модерну – як конструкт теоретично насиченої мови медицини, фізики та археології-музезнавства. Й звідси, “тіло історика” прописувалося у текстах М.Грушевського як множинні “тіла” позитивізму: (медичний) “організм”, (фізичне) “тіло” та (історичний) “артефакт”. “Тіла”, істини про які мали функціонувати за приписами, відповідними науковими концепціями епохи *Fin-de-siecle*: генетичного / генеалогічного розвитку, збереження енергії та музезнавчих теорій, сформованих “індустрією артефакту” кінця XIX ст. У межах цих же наукових концепцій провідний український історик конструював модерну візію українського історичного метанаративу. У цьому дослідженні до трьох вищеперелічених теоретичних маніфестацій контурів тіл у текстах М.Грушевського ми додамо ще одну конструкцію “тілесного”, прописану істориком у відповідному *дисциплінарному просторі естетики*, теоретичні постулати якої, як побачимо, виступали як стратегія “*body politic*” при конструюванні М.Грушевським уявлень про “націоналізм”, “національну ідентичність” та, до певної міри, “революції”.

Але для початку розглянемо кілька питань теоретичного плану, зупинившись на кількох важливих аспектах попередніх досліджень

Коли ми говоримо, що тіло історика завжди “втручається” у різні проекти його письма, то йдеться про переконання, що, по-перше, образи власного тіла історика не є позачасовою константною субстанцією, вони не дані а пріорі, а конструюються у його текстах. Таке переконання впливає з розуміння, що тіло має власну історію (а у XIX ст. й є, власне, самим топосом історичного – відсилаємо тут до знакового тексту Лаури Отіс⁶) й уявлення про нього змінювалися у процесі історичного розвитку, тобто, воно є історичним продуктом⁷. Цей посил є базовим для полідисциплінарної або навіть “постдисциплінарної” галузі знань, яка отримала назву *body studies*⁸.

По-друге, ці образи тіла можуть конструюватися істориком у межах різних “дисциплінарних” стратегій, соціокультурних контекстів та наукових

⁶ “Теорія органічної пам’яті розташовувала минуле в індивідуальному, у тілі, в нервовій системі; вона перемістила пам’ять з домену метафізичного у домен фізичного з наміром зробити її пізнаваною... урівнюючи пам’ять зі спадщиною, аргументуючи, що так як люди пам’ятають деякі зі своїх досвідів свідомо, так же вони пам’ятають їх расові та успадковані досвіди несвідомо” (Див.: *Otis L. Organic Memory: History and the Body in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1994. P. 3).

⁷ Як зазначають Catherine Gallagher та Thomas Laqueur “вчені лише нещодавно відкрили, що людське тіло має власну історію”, але вони та інші філософи, соціальні історики та теоретики-критики з усіх ліній нагадують нам, що тіло чинить спротив теоретизуванню, що “історія тіла” є завжди “історією тіла в” (Цит. за: *Allard J.R. Romanticism, Medicine, and the Poet’s Body*. Ashgate: Brock University, 2007. P. 6).

⁸ Про виникнення “дослідження тіла” (*Body Studies*) як полідисциплінарного (й, запозичуючи термін у Дж. С. Руссо – постдисциплінарного) поля говорить у своїй праці, наприклад, Дж. Аллар (*Allard J.R. Romanticism, Medicine, and the Poet’s Body*. Ashgate: Brock University, 2007. P. 1).

мов (це було показано нами у попередніх дослідженнях). Звідси, у текстах певного історика можливим, й, навіть, майже обов'язковим, є функціонування кількох образів “тілесності”, сконструйованих істориком за відмінними “лекалами”.

По-третє, самі ці стратегії та соціокультурні контексти є спільними для форматування істориком як образів тілесності, так і “колективних суб'єктів”, наприклад, національних ідентичностей чи акторів соціальних дій.

1. Локалізація репресованого тіла інтелектуала епохи Fin-de-siecle: естетика голови

Перш ніж перейти до оголошеної проблеми формування “естетикою” відповідного образу тіла у текстах М.Грушевського, стисло нагадаємо ті окремі теоретичні пункти, на яких ми зупинилися у попередніх дослідженнях.

Коли ми говоримо про ставлення М. Грушевського до власного тіла або взагалі до образів тілесності, то першим значимим (значимо виправданим) контекстом такої рефлексії виглядає *аскетизм*. Ця приписана мемуарами історика аскеза, чи йдеться про її *релігійний варіант*, чи *науковий сурогат*, передбачала певні *практики тілесного як форми репресивного* – через систему самозаборон та обмежень.

Бунтівний голос такого репресованого тіла мав прориватися у різні проекти письма М.Грушевського, пронизуючи всю сукупність *авторитетних дискурсів* – політичного, культурологічного, літературознавчого, історичного, але, що зрозуміло, прориватися як виключення, на правах вигнанця чи диверсанта, що підриває звичний дискурсивний порядок відповідних владних “ідеологій”.

Чи не єдиним “офіційним” простором контрольованого дозволеного говоріння тілесності на зламі XIX-XX ст., коли цей голос тіла міг звучати від власного імені – поза межами забороненого (міг говорити як “медикалізоване тіло”), був простір *модерністського неврастенічного дискурсу*, що допускав *мову симптомів (головний біль, втома тіла)* й спирався на *фізикалістське уявлення про тіло як резервуар енергії*. Власне, життєвими межами цього дискурсу виступали дві “практики себе” – практика “аскетичного” контролю над розтратами тілесної енергії у спосіб *гігієнічного життя* та неконтрольованими розтратами у вигляді *богемного життя*. Розгортання цього дискурсу в *его-нарративах* М.Грушевського й конструювання ним сюжетів біографій інтелектуалів за моделями або “гігієнічного”, або “богемного” життя, відстежувалося нами у відповідних працях. Засобом репрезентації такого репресованого, контрольованого медициною у межах “гігієнічного життя” тіла виступала *голова патріарха* – голова, що *працює (функціонує)* – говорить “від імені”, “замість” й, як побачимо, навіть “без” його тіла. Така локалізація чоловічої тілесності демонструвала *заборону на сексуальність*, або взагалі виключаючи її з *поля патріархатного письма*, або позначаючи її через оціночні *негативні маркери*. Загрозою такого роду *патріархатної конструкції тіла*, про що сигналізувала “неврастенія” через

відсилку до *симптомів* “враженої” голови, була *сексуальність*, яка асоціювалася з *жіночою тілесністю*. Саме так – як успадковані від матері – розглядав М. Грушевський *загрозливі* для *етосу чоловічої праці* (письма історика, “успадкованого” від батька) симптоми власної неврастенії. Власне, це та точка, на якій ми зупинилися у свій час у попередніх розвідках⁹ й яка є вихідним пунктом подальших роздумів.

Далі, у цьому розділі, розглянемо інші, *не медичні, не фізікалістські* стратегії локалізації тілесності, в яких *ідеальна краса* тіла інтелектуала прописувалася М.Грушевським як *топос голови* – ті *репресивні естетичні* способи оцінювання, котрі разом з неврастенічним дискурсом мали б витіснити *патріархатну сексуальність* за межі дозволеного говоріння. Нас цікавитимуть тут *засоби легітимації* “від старовини” – “класична” для імперського патріархатного простору “естетика”, винайдена Михайлом Сергійовичем у *часах античності*, котра мала б, підсилюючи *модерний медичний дискурс неврастенії*, утримувати бунт тіла інтелектуала-патріарха у “клітці” голови (центру) інструкціями відповідних *культурологічних заборон*¹⁰.

У другому розділі будемо розмірковувати над питаннями *стратегій руйнації цих заборон* – виключеності еротизму тіла патріарха з *простору істини владної політичної ідеології*. Будемо говорити про ризик *вивільненої сексуальності тіла* у ситуаціях, котрі загрожують *політичній патріархатній (імперській) владі*. Йтиметься про “*націоналізм*” та “*революцію*”, які проходили у М.Грушевського, серед іншого, під вивіскою символічної економіки сексуальних бажань – економіки “*національного еросу*” та “*порнографічної революції*”. Отже, мова йтиме про випадки руйнації *репресивних культурологічних патріархатних механізмів*, в яких тілесна репрезентація сексуальних бажань отримувала свою повноту у владних проєктах письма при тому (й не зважаючи на те), що сам цей еротизм визначався негативною конотацією.

Формування М.Грушевським теоретичних постулатів щодо “ідеального тіла”, краси людської тілесності взагалі було реалізоване у одній невеличкій

⁹ Див.: Ващенко В.В. Історія як фізика: М.Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії. С. 147 – 150.

¹⁰ Ми протиставляємо тут два різновиди оцінки тілесного у межах “наукових” владних дискурсів та політичних ідеологій, що сприймалося як *насильство над національним тілом* у формі: 1) “образи тілу”, пов’язаної з його *поверхнею-“топографією”* й численними стрип-ефектами вуалювання / дезавулювання, що спрямовувалися естетикою бажань й підлягали засудженню та забороні й 2) “руйнації тіла” як “організму”, орієнтованої на репрезентацію його *структури* – на аналітиці “внутрішнього” трималися всі попередні наші дослідження, котрі відкривалися циклом текстів з праці “Неврастенія: непрочитані історії” починаючи. Отже, центральний *теоретичний* інтерес даного дослідження складатиме не стільки внутрішня “структура”, скільки “поверхня” тіла (у дельозівському сенсі), насильство над якою проступатиме у М.Грушевського як заборона на еротизм, як засуджене оголення тіла.

статті, яка жанрово належала до звичних на той час “подорожніх записок”. У тексті “Видовища Неаполя”¹¹ український історик спирався на певну естетичну концепцію, у межах якої подав періодизацію становлення античної культури. Поклавши в основу такої періодизації принцип аристотелівської метафізики – розрізнення за “формою” та “змістом”, М.Грушевський виокремив два піки розвитку давньої елліністичної культури, й зокрема, її “золотого надбання”, – просторового зображення тіла – *скульптури*.

Перший розквіт елліністичної скульптури у найдавніший період її розвитку було пов’язано, на думку вченого, зі студіюванням *форми* – зображенням *краси оголеного людського тіла*.

Натомість, другий сплеск розвитку античної культури було спричинено, як зазначає М.Грушевський, переходом від зображення *зовнішнього, тілесного*, до *внутрішнього, психічного*, коли красу тіла почала заступати краса духу: “В пізнішій добі грецької штуки при всіх відмінах, є для нас, певні моменти глибокого внутрішнього споріднення. Се момент, коли на місце виключного студіювання людського тіла, його форм, як гарного здорового звіряти, що характеризує перший розквіт грецької скульптури, вона починає шукати в чоловіку духовного змісту, психіки, внутрішнього життя. В протиставленню до першого розквіту, що шукає фізично гарного, вона не вдовольняється самою фізичною красою й поруч неї ставить собі й такі проблеми – в фізично негарнім знайти внутрішню красу, внутрішню вартість і значінне... Сі люде вміли розуміти красу духу...”¹².

Показово, що саме другий “античний” етап розвитку елліністичної культури – період “краси духу”, М. Грушевський хоче бачити (демонструючи цим різновид *wishful thinking*) *синхронним власній сучасності*, виключаючи, у такий спосіб, з його ідеального простору еротизм тіла першого періоду. Еротика, оголене тіло – естетично (*нормативно*) не сучасне. Ось що сказав М.Грушевський. Й якщо можна назвати мистецтво початку ХХ ст. “*класичним*” – то тільки у сенсі цього “другого ренесансу” давньогрецької культури, в якій краса духу бере гору над красою тіла й навіть *заперечує останню* (коли у “фізично потворному знаходять внутрішню красу”). Й дійсно, сучасна М.Грушевському *модерністська естетика*, як європейська¹³, так і українська, проживаючи відкриття “краси потворного”, вповні вписувалася у картину античної культури, намальовану українським істориком. Власне, духовна краса фізично (тілесно) потворного була наголошена вже *естетикою романтизму*, найочевидніше у “історичних” романах В.Гюго (“Собор Паризької Богоматері”, “Людина, яка сміється”...).

На думку М.Грушевського способом репрезентації цього *позбавленого сексуальності* (й навіть фізично потворного) *тіла* у другий період розвитку

¹¹ Див.: Грушевський М.С. По світу. Видовища Неаполя // ЛНВ. 1909. Т. XLVI. Річн. XII. (квітень-червень).

¹² Грушевський М.С. По світу. Видовища Неаполя. С.56.

¹³ У європейській модерністській культурі естетику потворного приписують віршованій творчості Вільяма Йейтса з його гаслом “жахливої краси”.

античної культури (й, відповідно, “сучасності”), стає “голова”, точніше, не просто голова, а “голова філософа” або, по “сучасному”, у відповідності зі статусом та роллю інтелектуала у ХІХ – поч. ХХ ст. – авторитетний *бюст “професора”*. Власне у “голові” як топосі раціонального, місці, “насиченому” інтелектом й зосереджуються всі “корисні” та “утилітарні” функції тіла, що окреслюють його, тіла, “раціоналізм”. Символічною кульмінацією у розвитку цього знакового сюжету історії патріархатної тілесності ХІХ ст., сюжету, котрий провів голову як локалізацію репресованого тіла, тіла без тілесності та сексуальності, була поява у першій чверті ХХ ст. літературної фікції Олександра Беляєва “Голова професора Доуеля”. Власне, лише красою “тіла інтелектуала”, редукованого до його голови, естетично насолоджувалися, на думку М.Грушевського, у другий період розквіту грецької культури й мають насолоджуватися у суголосний йому період початку ХХ ст. Ось як про це пише сам український історик: “Найбільш популярна з таких спроб голова – Сократа, негарна... але повна сили й експресії... Звісна голова Гомера, стареча, худа, з гарно переданою сліпотою широко отворених очей, що вдивляються у багатий, повний глибокого значіння внутрішній світ, приступний і видимий лиш йому – цареві поетів¹⁴. Чудова голова “анонімного філософа”, як його називають... повна тонкого духового життя”¹⁵. Перечитаємо останні рядки наново: “...чудова голова “анонімного філософа”... повна тонкого... життя”. Таке твердження М.Грушевського, такий естетичний захват, якщо його спробувати читати “наївно-безпосередньо”, зовсім недалеко відстоїть від сюжету твору О.Беляєва й абсолютно протистоїть “*трансформації тіла*”, прописаній М.Булгаковим у “Собачому серці”¹⁶.

Отже, дихотомія “потворна голова філософа” (котра відбиває уявлення історика про “ідеальне тіло”), що протистоїть “репресованому” у просторі концепції М.Грушевського образу еротизованого тіла, або, за словами

¹⁴ Тут М.Грушевський у образі Гомера реактуалізує знаковий для епохи романтизму культ “вченого-мученика”, котрий найчастіше проявляв себе через фігуру сліпця, що бачить “внутрішнім оком”. (Див. з приводу культу сліпого поета та історика як елементу створення героя-мученика епохи романтизму: *Tollebeek J. Seeing the Past with the Mind's Eye: The Consecration of the Romantic Historian* // *CLIO*. Winter, 2000. № 29 (2). Р.167-191).

¹⁵ *Грушевський М.С.* По світу. Видовища Неаполя. С. 56.

¹⁶ Власне, зазначені твори О.Беляєва та М.Булгакова, котрі було опубліковано одночасно – у 1925 році, можуть розглядатися як дві *опозиційні* парадигми *тілесних трансформацій*, здійснених у просторі *наукової раціональності*, які однаково плачевно завершують розвиток двох образів тіла ХІХ ст. – *асексуальної* локалізації людського тіла як *голови патріарха-інтелектуала* (текст О.Беляєва) та образ тіла як *сексуального звіряти* (текст М.Булгакова). Не забуваймо, що за сценою цих двох трансформацій тіла стоять відповідні *наукові відкриття*, а також *головні герої – науковці*. Як виглядає, інтенції обох авторів демонструють невдалий науковий експеримент з людським тілом, яке наука намагається звести або до топосу суто раціонального, або сексуального.

історика – “прекрасному тілу звіря”, складала матрицю його естетики тілесного. Структура цієї естетичної концепції репресованої сексуальності, вочевидь, підсилювала іншу нейропсихічну концепцію репресованої тілесності початку ХХ ст. – репрезентацію враженого тіла як орієнтованого на голову симптомокомплексу (“приливами крові до голови”), контрольованого “неврастенією” у просторі життєпису одного відомого професора історії. Власне, про це нами вже було написано достатньо¹⁷...

Ці теоретичні міркування М.Грушевського навколо генези та природи феномену естетичного при пильнішому погляді, були розширенням та теоретичною переробкою однієї “короткої формули”, – результатом рецепції молодим українським істориком публічної лекції Альбертова, яку він докладно законспектував студентом у записнику. В цій “формулі” вже був присутній той “метафізичний” принцип структурування, який застосував Михайло Сергійович для розрізнення періодів розвитку мистецтва та естетики тілесного – дуальна філософема “форми” та “змісту”: “Достоинство художественного произведения состоит в том, чтобы идея совершенно гармонировала с формами, чтобы нельзя было отличить идею от формы. Таково искусство древнегреческое, но в нем преимущество формы... романтическая идея преобладает над формой...”¹⁸.

2. Образи “вивільненої тілесності”: стратегії руйнації політичної патріархатної влади

З приходом капіталізму повне тіло во-
істину оголюється, як і сам виробник, що до
нього приладнаний...¹⁹

Ж. Дельоз. Шизо-потоки та поховальна
аксиоматика капіталістичного соціуса

2.1. “Тіло сексуальних бажань” 1: еротика та націоналізм

Наскільки ця, за всіма ознаками, романтична “естетична” концепція генези античної культури, що проводила межу у відповідності до традиційної топографії тіла за *середньовічною ієрархією* верх (голова – священне) / низ (тіло – гріховне) могла залишити свої мітки на письмі М.Грушевського – стосовно українського суспільного життя, – у вигляді наукової метафори чи засобу аргументації?

Відомою є критика т.зв. “нового націоналізму”, яку М.Грушевський розгорнув у одній зі статей, надрукованих у 1911 р. Суть питання стосувалася одного пункту, який пізніше, як зовнішній маркер або точка ідеологічної біфуркації, мав розвести українських “державників” та “народників” й

¹⁷ Див.: Ващенко В.В. Неврастенія: непрочитані історії...

¹⁸ Грушевський М.С. Щоденники та записна книжка (Лекція Альбертова) // ЦДІА України м. Київ. Ф. 1235. Спр. 25. Ч. 3. Арк. 480 – 480 зв.

¹⁹ Делез Ж. Шизо-потоки и погребальная аксиоматика капиталистического социуса // Кризис сознания. М., 2009. С. 59.

зводився до того, чи має майбутня українська “державна” розглядатися як абсолютна цінність й самозрозуміла мета національного розвитку (та відповідної політичної діяльності). Тобто, чи має бути власна українська державність метою національного розвитку, чи лише його засобом, й то – не обов’язковим. Є занадто добре відомим, чому надавали перевагу представники старого громадівського народницького руху, з яким пов’язував власну символічну генеалогію М.Грушевський, щоб зупинитися на ній докладно.

Нас в аргументації Михайла Сергійовича цікавить лише одна тілесна “лексема”, яка, назовні, без розуміння розробленої істориком вищенаведеної періодизації розвитку античної культури, могла б виглядати лише як випадкова метафора, а в світлі вищесказаного, набуває нових сенсовних рис – виступає як теоретично осмислена стратегія доведення, що назовні упакована у “поетичній метафорі” тіла: “Але тепер фіговому листові минувся час, ніхто його не потребує: прийшла пора античної наготи, і як не вважали потрібним маскувати “національного лиця”, так само не бачать потреби ховати дійсного образу інших менш показових частей нового націоналізму”²⁰.

Як випливає з вищесказаного, весь одяг, всі тілесні накидки тепер зірвано... Останнє “фігове листя”, що прикривало “менш показові частини”, також зірвано. На владну арену виходить *новий політичний рух – новий націоналізм*, котрий прописується українським істориком як різновид *ексгібіціонізму*. Цей *новий націоналізм* як *естетичний феномен*, виступаючи відповідним етапом розвитку античної культури, мав оцінюватися, за періодизацією М.Грушевського, як форма *культурної регресії*. Бо настання епохи “нового націоналізму” або “античної наготи” – то дуже своєрідне повернення до “античності”. Повернення не до того, як переконував проф. М.Грушевський, суголосного епосі початку ХХ ст. “другого” періоду розквіту старогрецької культури, тілесним символом якого була потворна голова старого філософа-професора, а саме “першого” періоду, коли культурні заборони на еротичне привабливе оголене тіло були відсутні й домінував образ тіла як об’єкту зображення та *естетико-еротичної* насолоди. Такою є *неочікувана політична реальність*, з якою стикається *схематизм науки*, що намагається контролювати еротичну та сексуальність тіла. Як видно, ця політична реальність, така “сучасність” одурила старого професора: все виявилось *не за його естетичною схемою*. Цей “новий націоналізм”, несучи *загрозу імперським патріархатним владним структурам*, одночасно руйнував засоби контролю над сексуальністю, у тому числі, руйнував естетичні (та медичні) структури й схеми, які вибудовував патріарх українського історіописання. Цей націоналізм і був голосом безконтрольного абсолютно вільного голого тіла, що знайшло місце своєї прописки у його, М.Грушевського, текстах.

²⁰ Грушевський М.С. На українські теми // ЛНВ. 1911. Т. LIV. Річн. XIV. Кн.IV (за квітень). С. 128.

Чи стояло за такими уявленнями особистісне почуття жалю М.Грушевського, що його епоха, – епоха старого професора-інтелектуала, візуалізацією чого було вмістилище інтелекту – голова, відходить у минуле й що на порозі ХХ ст. стукається у двері тваринна вітальність нової генерації – генерації В.К.Вінниченка, ми залишимо, поки що, відкритим.

Зрозумілим є те, що самозаспокоєнням для вченого, психічною раціоналізацією такого стану речей могло бути те, що з перспектив намальованої істориком “естетичної” схеми такий розвиток виглядав як прояв регресу. Напевно для цього самозаспокоєння й було внесене ускладнення до “формули” Альбертова, в якій вся грецька культура асоціювалася з уявленнями про домінування “форми-тіла” та “тілесної сексуальності”. Й всупереч власним очікуванням, М.Грушевський мав констатувати, що сучасна йому епоха, яка повинна була б цінувати в тілі голову як вмістилище розуму й відповідно, насолоджуватися тілом-головою одного “професора-бороданя” надає перевагу еротизму голого тіла епохи Модерну. А при розмитості контурів “еротики” й “порнографії” й відповідному консерватизмі традиціоналістськи орієнтованої галицької спільноти – новітній радикальний націоналізм, що ставить здобуття державності як не обумовлену нічим самоцінність, можна розглядати як різновид порнографії. Принаймні, здається, це хотів сказати М.Грушевський, коли розмірковував про падіння “фігового листа”, зосереджуючи погляд читачів (й, у такий спосіб, власну увагу) на менш показових частинах національного тіла, які, за звичною для історика опозиційною конструкцією, протистояли “голові” (“національному лицю”) за всіма канонами структуралістських підходів – як грішний “низ” тіла священному “верху”. Ось уривки з іншого тексту М.Грушевського, в якому утримується стійка фігура, що поєднує націоналізм та оголене тіло: “С точки зрення національного егоїзма – політика понятная. Но теперь национальный эгоизм не решается выходить на свет божий без прикрытия. Таким прикрытием и служат толки о высшей и низшей культурности, о культурных миссиях и даже о низших и высших рассовых качествах”²¹.

Отже, є очевидним, що попри варіативність політичної кон’юнктури й зміни соціокультурних ситуацій, М.Грушевський прописує фігуру “нового націоналізму” чи “національного егоїзму” через символіку голого *еротичного тіла* – через “порнографію” тіла, яке лише під тиском певних обставин має бути прикритим.

У буремному 1917 році М.Грушевський “згадає”, у одній зі статей, як він розгорнув боротьбу (увага!) з “національним еросом”, котрий історик ототожнює з “національним шовінізмом”: “Ми не на те доводили права кожної народності на її національне самоозначення, незалежно від її “зрілості чи незрілості”, історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розділів, аби тепер відмовляти якій-небудь народності сього права на

²¹ *Грушевский М.С.* Из польско-украинских отношений в Галиции. СПб., 1907. С.21.

котрій-небудь з сих підстав. Ми не на те виступали проти “національного еросу”, проти роздування національного шовінізму, проти принципу, що для національного успіху все дозволено, щоб тепер самим ступити на сю дорогу”²². “Національний ерос” як “національний шовінізм” – таку еквівалентність встановив М. Грушевський у даному уривку. Й, з таких перспектив репресованість оголеного тіла вже не виглядає як слідування приписам та теоретичним нормам певних естетичних концепцій вченого, а опиняється у доменах двох дискурсів – національної ідентичності та націоналістичної ідеології.

2.2. “Тіло сексуальних бажань” 2: порнографія та революція

Тепер, враховуючи цей ракурс осмислення М.Грушевським забороненого, репресованого та засудженого оголеного еротичного тіла у його зв’язку з проблематикою *нового націоналізму та патріархатної політичної влади як такої*, мають бути переосмислені ті “політичні” “порнографічні процеси”, в які опосередковано було втягнуто провідного українського історика й котрі були пов’язані, серед іншого, з найбільш епатажною знаковою фігурою українського національного відродження початку ХХ ст. – В.Винниченком. Переосмислено також причини дозволу на публікацію у ЛНВ “еротично-орієнтованих” творів письменника, дозволу, який, хоч не прямо, але відчутно, торкався репутації головного редактора цього видання – М. Грушевського. Проте, цей культурний скандал з творами В.Винниченка, – настільки, наскільки силою випадку зачіпав й М.Грушевського, виглядає чистим *непорозумінням інтерпретацій* – враховуючи погляди останнього на естетику оголеного тіла. Сам Михайло Сергійович писав з приводу оцінки громадськістю його діяльності як головного редактора: “Разом з тим розпочала чергову напад по нашому журналу і його редакції галицька фабрика суспільної opinii, поставивши против неї обвинувачення по різних “статтям”, починаючи від порнографії і кінчаючи не чітким письмом редакторів”²³. Отже, “порнографія” чи радше *відсутність цензури* щодо “античної наготи” “порнографічних” текстів В. Винниченка – це те, через що довелося пройти головному редактору²⁴, репрезентація тілесності якого, як бачили, *виключала* дозвіл на оголене тіло.

Як відомо, формальні причини переходу Володимира Кириловича Винниченка з однієї національної літератури (культури) до іншої, з української до загальноросійської, обумовлювалися, серед іншого, більш жорсткою цензурою в зображенні еротизму тілесного в традиціоналістській

²² Грушевський М.С. Народностям України // *Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть*. К., 1991. С. 103-104.

²³ Грушевський М.С. На українські теми. Іще про наше культурне жите // ЛНВ. 1911. Т. ЛІІІ. Р. ХІV. Кн. ІІ. С. 392.

²⁴ Див. з цього приводу статтю: *Ткаченко В.І. Редакційна політика М. Грушевського в “Літературно-науковому віснику” (1907-1914 рр.)* // Укр. істор. журн. К., 2010. № 5. С.90 – 103.

українській культурі. Таким чином, входження В.Винниченка у простір конкуруючої російської літератури – то своєрідний “чоловічий стриптиз”, – процес символічного роздягання письменника, для якого межі певної національної культури визначалися ступенем цензурування тілесного. Для В.Винниченка сенс національного руху визначався напрямом до зняття заборони на оголене тіло й проповіді еротизму й культу тіла.

Ці дві політичні фігури українського національного відродження, що належали різним генераціям – М.Грушевський та В.Винниченко, серед багатьох дихотомій, котрі розводили їх по різні боки барикад, не останньою мали відмінну естетику тілесного, що перетікала в ідеологію національного. Й от, ці дві провідні постаті, що були носіями цілком протилежно орієнтованих “етик тіла” – “нової етики” (Винниченко) та “етики консервативної” (М.Грушевський), силою обставин опинилися прив’язаними до однієї спільної справи, по один бік барикад – справи публікації про вокативних творів В.Винниченка у ЛНВ, підтримку яким надав М.Грушевський. Можемо припускати, що така “не природна” спільна позиція двох інтелектуалів склалася з причин суто прагматичного характеру, якими правив *економічний прибуток, що базувався на соціологічних розрахунках*.

У дуже не багатьох текстах М.Грушевський декларував власні соціологічні підходи (пригадується, насамперед, його “Початки громадянства (Генетична соціологія)”) й ще рідше виступав у ролі “прикладного соціолога-культуролога”. Відомим є, принаймні, один невеликий текст – стаття “На українські теми. Видавнича криза” – де український історик оцінював ситуацію з книгодрукуванням з позицій “соціолога”. Гадаємо, саме прагматичний й практичний інтерес видавця власних книг й редактора українських часописів примусив українського історика приміряти перо соціолога й взятися за таке дослідження. Отже, вивчення механізму отримання прибутків на видавничому ринку, як виглядає, є головним мотивом застосування істориком соціологічних підходів при вивченні причин сучасної йому видавничої кризи у вищезазначеній статті.

Показовим тут є один момент, на якому наголошує “історик-соціолог” М.Грушевський й який поєднує *революцію, порнографію та прибутки* у одній культурологічній конструкції. Йдеться про доволі неочікувані висновки вченого, згідно з якими *порнографічна література* у часи реакції (після революції 1905 р.) посіла місце *революційної преси*, а отже – запустила механізм символічної економії, обміну “революції” на “порнографію” у культурному просторі початку ХХ ст. Так Михайло Сергійович вільно конвертує “революційне” у “порнографічне”. Ця конвертація є елементом символічної “*економії бажань*” – виступає реалізацією бажань “масового читача – обивателя”, а заодно – *спекулятивної “реальної економії”* (різновидом “*видавничої спекуляції*”): “Несподівано бурним потоком полилася порнографічна література, спекулюючи на реакції обивателя в сторону утіх грішної плоті. Місце літературних процесів за підбурювання до повстання і т. ін. заступили процеси за вчинки проти моральності. Ідейні

круги громадянства були збентежені і перелякані сими брудними, зв'язаними течіями в письменстві, що віщували занепад всього благородного в літературі – особливо поруч незвичайного розвою всяких сексуальних звірств у самій суспільності. Але скоро виявилось, що сей порнографічний стан був теж тільки видавничою спекуляцією²⁵. Таким чином, патріархатні владні структури (як і традиціоналістські громадські інституції) розглядають як під кутом тотожності як революційні суспільні процеси, так і їх “тілесні” еквіваленти – “порнографічні” процеси. Напевно тому, що неконтрольоване “визволення” тілесної сексуальності, як і соціальне визволення, несло однакову загрозу патріархатній (політичній) владі.

Формула М.Грушевського, яка прописує обмін “революційного” на “порнографічне” як модель спекуляції письмом – виступала різновидом більш широкого “консервативного етичного” дискурсу, що панував в українському суспільстві й одночасно, в силу авторитету українського історика, – його парадигмою. Виглядає показовим, що близьку за змістом модель, де “порнографія” виступає реакцією на занепад “революції” й то – у зв'язку з осмисленням творчості В.Винниченка, демонструє у статті в “Українській хаті” відомий український літературний критик П.Христюк. Полемізуючи з С.Єфремовим, він пише: “Та певно завдяки тому, що Винниченко творив нову мораль здебільшого в сфері полових відносин, й причину цих шукань Винниченка знаходимо чи не виключно в реакції, що наступила після часів російської революції – взагалі не надавали тим шуканням великої ваги²⁶. Захищаючи В.Винниченка від нападок такого авторитетного критика народницького спрямування як С.Єфремов П.Христюк писав: “Тільки в тій мірі, по скільки Винниченко захоплювався виключно половим питанням, можна причину цього захоплення добачати в реакції, але ж об'яснить взагалі негативне відношення Винниченка до сучасної моралі тільки намулом реакції не можна²⁷.”

* * *

Підсумовуючи все вищесказане, зауважимо, що у текстах М. Грушевського, при реалізації ним стандартів “*body politic*” зламу XIX – XX ст., зустрічалися дві групи контрадикторних моделей репрезентації тіла та конструювання історичних метанаративів.

Одна, “*репресивна*” модель, була пов'язана з патріархатним “науковим” контролем над економією бажань та сексуальністю, впроваджуючи через різні дисциплінарні дискурси (медичний, естетичний) локалізацію тіла у фігури “голови патріарха” – через топос *інтелектуального центру*. У межах такої асексуальної патріархатної локалізації мова тіла зводилася до оцінки краси духовного як розумового, або до нейрофізіологічної невротичної симптоматики, що мала свідчити про

²⁵ Грушевський М.С. На українські теми. Видавнича криза // М.С.Грушевський. Великий Українець. К., 1992. С. 59.

²⁶ Христюк П. В.Винниченко і Ф.Ніцше // Українська хата. 1913. Ч. 4-5. С. 275.

²⁷ Там само. С. 276.

враження тіла (голови) патріарха. У межах цієї ж моделі конструювалися уявлення історика про Київ як духовний центр ментальної географії (“тіла”) України.

Інші, “фемінні” моделі репрезентації тіла історика, що апелювали до *не контрольованої та не репресованої* повноти його проявів – сексуальності та оголеності, впроваджувалися тими *політичними мовами*, котрі, за визначенням, мали загрожувати *патріархатним владним (імперським) структурам*. У цьому випадку еротичне сексуальне тіло бажань у текстах українського історика говорило або *мовою націоналізму*, або *революції*.